

IDENTIFICAREA ICONOGRAFICĂ A BISERICILOR DE LEMN DIN CADRUL MUZEULUI CIVILIZAȚIEI POPULARE TRADIȚIONALE „ASTRA” (Drețe - județul Cluj și Bezded - județul Sălaj)

drd. Ciprian-Anghel ȘTEFAN

Bisericile de lemn din Transilvania, capodopere de artă, realizate de meșterii populari ardeleni, reprezintă, poate, cel mai important factor pentru afirmarea identității naționale transilvănene în veacurile de continuă încercare de știrbire a drepturilor și libertăților românilor ardeleni.

Ca edificii destinate unor procesiuni religioase, la care participă un număr mare de credincioși, bisericile de lemn trebuiau să respecte anumite principii impuse de cult. Evoluția lor a pornit de la construcțiile de lemn profane, casa țărănească, și trebuie să fi avut inițial același tip de plan-rectangular. Spre deosebire de locuință, care va rămâne oarecum aceeași, bisericile de lemn vor cunoaște o serie de modificări. Astfel, în planimetria lor, vor apărea o serie de elemente ce se abat de la forma simplă a casei țărănești, atât datorită nevoilor de cult, cât și ca urmare a unor soluții constructive diferite, întâlnite doar în cazul construcțiilor de cult.

Bisericile de lemn din **Transilvania** se încadrează într-o unitate dar care nu trebuie înțeleasă însă ca o uniformitate¹, constituind unități esențiale și invariabile în ceea ce privește destinația lor dar variabile cu privire la plan și elevație². Din acest punct de vedere la bisericile de lemn păstrate până astăzi, întâlnim trei tipuri planimetrice distincte. Cel mai simplu tip de plan este cel rectangular, care se diferențiază de casa țărănească doar prin compartimentarea specifică unui lăcaș de cult (pronaos, naos și altar). Al doilea tip planimetric este specific bisericilor de lemn cu nava dreptunghiulară și absida poligonală, laturile de nord și de sud ale absidei pornind din extremitățile de nord-est și sud-est ale naosului. Bisericile de lemn cu nava dreptunghiulară, pătrată sau poligonală și absida decroșată spre interior în raport cu pereții navei, fac parte din cel de-al treilea tip planimetric. Frecvența mare a acestor variante planimetrice este o dovadă incontestabilă a originalității tehnicilor constructive ale bisericilor de lemn românești.

Din punct de vedere artistic, valoarea lor este, grandioasă constituind un adevărat tezaur de artă al civilizației tradiționale românești. În prezent, se mai păstrează încă în forma lor arhaică, în unele localități din nord-vestul Transilvaniei; puține dintre ele fiind transferate și protejate în marile muzee cu profil etnografic.

În cadrul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA”, după 1990, un nou sector tematic va cunoaște o amplă dezvoltare. Acest nou sector al „*Edificiilor de utilitate public-socială*” vine să completeze tematica de muzeu al civilizației tradiționale românești, prin transferul în instituția noastră a câtorva monumente reprezentative, printre care și două biserici din județele Sălaj și Cluj, cu o valoare artistică deosebită.

În construcția celor două biserici de lemn un rol important la avut materialul lemnos avut la îndemână, meșterii stabilind sistemul constructiv în funcție de esența și dimensiunile acestuia. Bârnelor fiind suficient de groase și de lungi, atât la Drețe cât și la Bezded, vor impune adoptarea sistemului de cununi din bârne orizontale, prinse la capete în cheutori drepte și cheutori „coadă de rândunică”. Acest sistem constructiv, cunoscut ca „sistemul blockbau” este caracteristic tuturor bisericilor de lemn românești.

Biserica ce se găsește în sectorul „olărit” conferindu-i acestuia imaginea unui sat autentic de „olari”, provine din satul Drețe (com. Mănăstireni, jud. Cluj-Napoca), și a fost reconstruită în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” în anul 2003. Această biserică a fost declarată monument istoric încă din anul 1954, iar în momentul achiziționării ei se afla într-o stare oarecum avansată de degradare. Lucrările de reconstrucție s-au terminat în luna august, urmând apoi ca în 14 august, cu ocazia praznicului „Adormirea Maici Domnului”, un sobor de preoți conduși de Î.P.S. Bartolomeu Anania, să officieze slujba de sfințire a bisericii.

În istoricul bisericii predat din preot în preot se spune că pictura interioară a fost refăcută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cunoscutul istoric Marius Porumb consideră că pictura interioară are o serie de analogii stilistice cu tehnica lui Nechita Zugravul (1740-1775) care a

activat în zona Clujului și Huedinului exact în perioada la care se face referire în istoria orală a bisericii din Dretea.

Biserica de la Dretea este o biserică de dimensiuni relativ mici având lungimea de 10 m. iar lățimea de 4 m. fiind formată din cele trei elemente: pronaos, naos și altar. Materialul de construcție folosit este bradul, folosindu-se bârne groase așezate orizontal, fiind prinse în cheutori atât drepte, pe peretele vestic al pronaosului, cât și în cheutori „coadă de rândunică” cu pereții absidei altarului. Planul este dreptunghiular, cu absidă poligonală care se află în continuarea naosului, însă cele două laturi apropiate navei sunt oblice față de restul planului, înscriindu-se în tipul planimetric II, varianta b². O caracteristică evidentă a bisericii este plasarea iconostasului, altfel decât cea tipică, mai în interior o parte continuându-se în absidă. Acest fapt demonstrează o etapă evolutivă în planimetria bisericii Dretea.

IDENTIFICAREA ICONOGRAFICĂ DIN PRONAOS

Pronaosul este încăperea poziționată în partea de vest a bisericii, dacă aceasta respectă orientarea est-vest. Potrivit Tradiției creștine pronaosul este locul unde erau primiți în perioada paleocreștină catehumeni iar după abolirea catehumenatului va deveni locul unde vor participa la serviciul liturgic, femeile. Pronaosul este despartit de naos printr-o ușă, iar ulterior, din cauza exigențelor de cult, vor mai apărea două ferestre, pentru ca femeile să poată participa mai bine la oficierea serviciului religios.

La biserica din Dretea, pronaosul se află în extremitatea vestică a edificiului iar legătura cu naosul se făcea doar printr-o ușă, acest fapt ajutând oarecum în datarea monumentului. Fiind locul unde femeile participau la oficierea serviciului liturgic, pictura de aici prezintă pe peretele vestic sfintele mucenite Irina, Varvara și Tatiana. Pe peretele nordic sunt pictate sfintele femei mironosițe Maria Magdalena, Marta, Maria, Ioana, Salomeia și Ana. Sunt reprezentate, în semiprofil, fiind încadrate în chenare rotunde având chipurile oarecum asemănătoare. Peretele sudic din stânga intrării spre naos, s-ar putea să reprezinte Judecata de Apoi, dar este dificil de identificat cu certitudine, însă elementele preluate din Erminia lui Dionisie din Furna sunt prezente în această parte a pronaosului. Astfel, în dreapta registrului, identificăm pe Iisus Hristos și pe Maria, în dreapta acestora, mai jos, s-ar putea să fie arhanghelul Mihail, care posibil ca în mâna dreaptă să țină balanța cu care va cântări faptele fiecăruia. În dreapta intrării sunt prezente trei personaje, probabil trei sfinte împărătese neidentificate cu precizie.

Pe tavanul pronaosului întâlnim două chenare, primul având motive florale și-l încadrează pe al doilea care reprezintă cerul înstelat, motivul lunii și al soarelui. În regiunile transilvănene cultul soarelui își găsește rădăcinile încă din epoca bronzului, continuându-se în perioada romană, când a fost adus de către cetățeni și armata romană, și căruia i se va aduce adorația oficială de către împărații „cetății eterne” prin sintagma SOARELUI *NEÎNVINS-SOL INVICTUS*. Sub acest aspect a fost cunoscut în Transilvania păstrând-se în tradiția populară printr-o reprezentare având mai multe forme. La Dretea soarele este prezent sub forma unei rozacee cu petale. Luna este pictată în primul pătrar, are profil de femeie, aflându-se lângă soare în chenarul cerului înstelat.

IDENTIFICAREA ICONOGRAFICĂ DIN NAOS

Naosul este partea centrală și cea mai spațioasă a bisericii. La biserica din Dretea are o boltă semicilindrică și este valorificat de scenele pictate, care abordează o serie de teme scripturistice, fiind de-o expresivitate mult mai evidentă decât în pronaos. Intrând în naos, rămânem uimiți de frumusețea iconostasului, dar în stânga și dreapta ușii se arată două registre pictate cu o acuratețe specifică pictorilor români din amurgul evului mediu. Stânga intrării este dominată de **Sfinți Doctori fără de Arginți: Cosma și Damian**. În continuare deasupra ușii, **Sfântul Mucenic Dimitrie**, iar în dreapta ușii **Sfinții Împărați Constantin și Elena** alături de **Sfânta Cruce** a Mântuitorului. Pe semicalotă un episod Veterotestamentar foarte răspândit la majoritatea bisericilor Transilvănene apare oarecum modificat. Acest episod este inspirat din **geneză** și prezintă evenimentele importante care au avut loc de la crearea **Evei** până la izgonirea din **Eden**. Reprezentarea acestui episod, denotă clar experiența pictorului și cunoașterea **Sfintei Scripturi**. În partea stângă se observă crearea **Evei** din coasta lui **Adam**, iar **Creatorul** seamănă izbitor de mult cu Iisus Hristos. Motivul pentru care asemănarea este atât de evidentă nu se cunoaște, deoarece, deși la crearea lumi văzute și nevăzute participă toată **Sfânta Treime**, rolul de creator îi revine **Tatălui**, iar autorul picturii cunoștea acest fapt. Argumentul acestei ultime aserțiuni îl găsim pe bolta naosului, unde este pictat **Dumnezeu Tatăl**. În centru registrului își face loc **Pomul Binelui și al Răului**, apoi apar cei doi oameni care își acoperă goliciunea spirituală a trupurilor, din cauza greșeli făcute de a mânca din **pomul oprit**. De fapt, scena reprezintă

Alungarea din Rai, apărând și **Arhanghelul cu sabia de foc**, ce are menirea de a păzi **Grădina Edenului**. Soarele și Luna, prezente mai întotdeauna în această temă, simbolizează prezența naturii solidare cu omul.

Decorația interioară într-o biserică de tradiție răsăriteană, nu este făcută la întâmplare ci este organizată potrivit unei ordini și unor principii canonice bine stabilite. Ea este ca o carte deschisă care transpune în imagini scrierile sfinte și tradiția creștină ortodoxă. Este important să știm de unde trebuie să începem a o citi.

La fel ca la majoritatea bisericilor de lemn românești și la biserica din Dretea „prima pagină” se află plasată în naos, pe planul median al boltii și începe de pe peretele sudic, prezentând scene din **Săptămâna Patimilor Mântuitorului**. Primul registru prezintă momentul **Spălări Picioarelor Apostolilor** de către Iisus Hristos. Curios este faptul că pictorul pune în primul registru, cel amintit mai sus, și nu **Cina cea de taină**, deși ca importanță atât teologică cât și artistică CINA este cu mult mai importantă. Șirul se continuă cu **Sărutarea lui Iuda**, și prezintă momentul când Iuda îl identifică pe Iisus soldaților romani, prin sărutarea pe obraz. Totodată apare în registru **Sfântul Apostol Petru** care taie cu sabia urechea soldatului roman. Respectând cronologia evenimentelor din **joia patimilor**, continuarea registrelor prezintă scenele: **Iisus la Ana**, apoi **Iisus la Kaiafa**, **Iisus la Irod**, **Iisus la Pilat**. După acest episod va începe șirul propriuzis al patimilor, care dacă la alte biserici este mult mai detaliat în ceea ce privește ciclul patimilor, la Dretea din lipsa spațiului autorul va prezenta doar două scene până în momentul **Răstignirii**. Acestea sunt **Batjocurirea lui Iisus** sau **Punerea cununi de spini și Drumul Crucii**.

Deasupra și dedesubtul șirului de registre prezentat își găsesc locul **Sfinții Militari**, dintre care am identificat pe: Eutihie, Atanasie, Chiril, Sacerdoțiu, Nicolae, Oglerie, Shudie (HUDIE), Falavie (Flavie), Sisenia. De remarcat că toate registrele din **Naos** sunt în chenare rotunde, încadrate de motive florare. Sfinții sunt înfățișați în semiprofil cu o cruce în mâna dreaptă, și o sulită în cea stânga. Îmbrăcămintea este aproape identică la toate reprezentările și se compune dintr-o cămașă lungă până aproape de genunchi, peste care poartă o tunică și o pelerină așezată transversal peste piept.

Pe bolta **Naosului** sunt pictate persoanele **Sfintei Treimi** începând cu **Dumnezeu Tatăl**, apoi **Iisus Hristos Pantocrator**, **Duhul Sfânt** în chip de înger. Ultima apariție pe bolta **Naosului** este **Maica Domnului** s-ar părea **Îndrumătoarea**.

Ceea ce impresionează mai mult la Dretea, este pictura iconostasului sau a tâmplei sau a frunтарului cum i se spune în regiunile transilvănene.

Potrivit inscripției din stânga iconostasului: „*Acest fruntariu svuntu lau răscumnerat Nistor Gheorghe cu ficii lui cu Gherman și cu Nistor și cu gazda lor Maria Pătrului pomânirea lor p(o)mană în veac(.) Anul de la Hristosu 1742*”.

Pe baza acestei inscripții cercetătorii au tras concluzia că pictura întregii biserici ar data din 1742, dar pe marginea acestei afirmații se pot face cercetări mai ample. După părerea mea, modestă, doar „fruntariul” a fost răscumpărat în anul amintit, și nu este neapărat sinonim cu a fost pictat în 1742. Totodată se vede o diferență în ceea ce privește conservarea picturii. Este posibil ca pictura din pronaos, naos și altar exceptând tâmpla, să fie mai veche de 1742, iar tâmpla sa aibă această datare. În ceea ce privește aceste ipoteze, ele vor fi soluționate în viitoarele cercetări care ar trebui tratate cu maximă seriozitate atât bibliografic cât și pe teren.

Revenind la identificarea picturii iconostasului precizez că este o continuare a scenelor amintite mai sus, fiind astfel vorba despre scena **Răstignirii Domnului**. Pictorul respectă relatările evanghelice, dar totodată sunt plasate în plus și alte personaje. În stânga iconostasului, lângă primul tâlhar răstignit, găsim pe Cuviosul Nicodim și Iosif „cel cu bun chip” care va cere trupul Mântuitorului pentru al înmormânta. Între primul tâlhar răstignit și **SFÂNTA CRUCE** cu Iisus sunt prezente din nou **Mironosițele**: Maria lui Zevedeu, Maria Magdalena, Marta, Maria Maica Domnului. În dreapta **Crucii Mântuitorului** apar **Evanghelistul Ioan**, apoi **Mironosițele** Ioana, Salomea, Ana și sutașul Loginus. O scena care nu apare în textele scripturistice, este prezentă în dreapta iconostasului reprezentând pe „Pilat cu hada lui”. Aceasta scenă are o identificare laică, în sensul că atât Pilat cât și alaiul acestuia apar în veșminte turcești, cu turbane pe cap.

Deasupra **Crucii Mântuitorului** sunt prezente **Soarele și Luna**. Partea de jos a tâmplei prezintă de la stânga la dreapta pe **Sfinții Apostoli**, iar în centrul frizei **Apostolilor**, apare cunoscuta scenă bizantină **Deisis**. **Deisis** care înseamnă rugăciune, este o temă fundamentală în iconografia bizantină și postbizantină, însemnând doctrina intercesiuni, în care Iisus este

reprezentat **Împărat** sau **Arhiereu**, tronând, fiind flancat de **Maria și Ioan Botezătorul**, în calitate de **Sfinți Intercesori**, care se roagă pentru iertarea păcătoșilor.

IDENTIFICAREA ICONOGRAFICĂ DIN ALTAR

Altarul bisericii Dretea se evidențiază atât prin arhitectură, care este una foarte rar întâlnită la bisericile de lemn românești, cât și prin pictura ce se împarte în doua registre. Primul registru îl întâlnim în absida poligonală. În stânga intrări, mai precis pe nișa proscomidiarului se găsește reprezentată **Sfânta Euharistie**, care este încadrată de un chenar rotund. Pe următoarea latură a poligonului apare **Jertfa Lui Avraam**, excelent reprezentată, atât prin formă cât și prin culori, având în vedere puținul spațiu de care se dispunea. Nelipsitul **Arhidiacon Ștefan** este în continuarea amintitei scene, iar lângă el **Sfântul Trifon**. Partea estică este dominată, probabil, de **Sfinții Trei Ierarhi, Ioan, Vasile și Grigore**. De asemenea partea sudică, are reprezentați tot **SFINȚI**, greu identificabili. Absida este acoperită de un trunchi de piramidă cu șapte laturi care, din punct de vedere arhitectural, conferă un caracter aparte edificiului, și căruia îi vom acorda o atenție specială într-o cercetare viitoare, mult mai amănunțită. Cele șapte laturi ale absidei prezintă în registrele de deasupra **Liturghia Îngerească**, iar laturile de N, N-E, S, S-E portretele prorocilor **Moise, David**, ceilalți 3 nefiind încă identificați. Pe latura de est o găsim pe **Sfânta Fecioară cu Cartea în mână**.

Atât prin arhitectură cât și prin pictură, **Biserica din Dretea**, se impune ca fiind un foarte important monument național, „o *Capelă Sixtină a bisericilor de lemn românești*” care în curs de degradare fiind, a fost salvată și restaurată în excelente condiții, în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” Sibiu.

În ceea ce privește planimetria și pictura bisericii de la Bezded, lucrurile stau altfel. Din punct de vedere planimetric, biserica de la Bezded se înscrie în tipul planimetric III, având plan dreptunghiular, iar absida hexagonală are pereții nordici și sudici retrași spre interior cu câțiva centimetri. Făcând o analogie între rămășițele inscripției și icoanele din interiorul bisericii putem deduce că biserica a fost construită și pictată între anii 1754-1759.

Pictura pronaosului de la Bezded, diferă într-o oarecare măsură de cea de la Dretea deoarece aici apare pe peretele vestic reprezentarea **Pildei celor 10 Fecioare**, aceasta datorându-se și faptului că spațiul pronaosului fiind mai mare permitea acest lucru. Totodată, aici apare și o scenă laică foarte des folosită în iconografia ardelenescă de la sate. Nordul pronaosului prezintă **Femeile Mironosițe**. Pictura naosului este cuprinsă în mult mai multe registre decât cea de la Dretea, dar ca valoare artistică nu o poate depăși. În vestul naosului întâlnim scena vetero testamentară a creării femeii din coasta lui Adam și greșeala primilor oameni. Naosul bisericii din Bezded se evidențiază prin pictura boltii semicilindrice care prezintă în 24 de registre cele mai importante evenimente din **Noul Testament**, cu precădere din **Ciclul Patimilor Mântuitorului**. Aceste scene sunt încadrate deasupra de **Sfinții Proroci**. Iconostasul este pictat cu **Răstignirea Domnului** însă, mult mai slabă cantitativ și cromatic decât tâmpla de la Dretea. Sub scena **Răstignirii** întâlnim registrul cu cei **12 Apostoli**, iar în centrul lor **Iisus Hristos Pantocrator**. Icoanele din vecinătatea ușilor „împărătești” și „diaconești” prezintă pe **Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril**, care de altfel sunt patronii acestei biserici, și-l flanchează pe **Iisus Hristos „Învățătorul”**. Altarul este de formă poligonală fiind acoperit cu o boltă semicilindrică. Intrând în altar, pe nișa proscomidiarului este prezentată scena **Punerii în Mormânt a Domnului**, apoi pe extremitatea nord-estică **Euharistia**. În continuarea acestor registre apar **Sfinții Trei Ierarhi, Sfântul Arhidiacon Ștefan și Sfântul Atanasie**. Deasupra acestor scene, pe peretele estic al semicalotei este prezentată **Schimbarea la față**, excelent reprezentată, respectând destul de bine prezentarea evanghelică. Boltă prezintă **Sfânta Treime și pe Dumnezeu Tatăl**, iar pe peretele nordic, unde se observă originalitatea pictorului, în scena **Jertfei lui Avraam** ușor colorată în trăsături populare.

Deși sunt unele diferențe între cele două biserici, fără doar și poate ambele au fost și rămân, incontestabile opere de artă ce au menirea de a păstra vie tradiția populară în conștiința românilor.

Biserica privită din orice punct de vedere rămâne „inima satului”. Cele două biserici din cadrul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” Sibiu, sunt și vor rămâne, inima acestui muzeu, prin prezența lor în acest minunat cadru, trimit instituția amintită mai aproape de **Dumnezeu**, mai aproape de perfecțiune.

ICONOGRAPHIC IDENTIFICATION OF THE CHURCH FROM DRETEA VILLAGE, FROM THE „ASTRA” TRADITIONAL FOLK CIVILIZATION MUSEUM

- Summary -

This work wants to be a short iconographic and architectural presentation of the “WOODEN CHURCHES” from The “ASTRA” Traditional Folk Civilization Museum. The two wooden churches are real masterpieces, being historical monuments. They were transferred, being in course of degradation and then perfectly restored in The “ASTRA” Traditional Folk Civilization Museum, now being functional.

Originating from really closed areas (DRETEA village, Cluj county and BEZDED village, Sălaj county), the two churches are similar concerning the iconography, but very different from the architectural point of view.

Simbolical and axiological the church is the heart, the core of the village. The churches from our institution represent it's heart, bringing it closer to GOD.

Iconografie. Biserica de secol XVII din Dretea, jud. Cluj
Iconography. XVII th century church, Dretea, Cluj County

Note:

¹ Paul Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, Editura Meridiane, 1974, p.45.

² Virgil Vătășianu, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, tom.III, p. 28.